

Макарець Ю. С.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ СТАТУСНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу основних європейських моделей організації мовного простору та статусного визначення мов з метою з'ясувати можливість їх залучення для регулювання мовних відносин в Україні. Роки української незалежності позначені постійними дискусіями політичних сил щодо статусного співвідношення української та російської мов. Як основний аргумент для підкріплення вимоги офіційної двомовності наводять практику окремих європейських держав, що мають кілька офіційних мов. Тому доречно з'ясувати, наскільки така статусна мовна політика дала змогу нівелювати суспільні конфлікти на мовному ґрунті, а також наскільки за таких умов вдалося досягти функціональної співмірності двох (чи більше) офіційних мов. Здійснений аналіз засвідчив, що більшість європейських держав схиляються до законодавчого (рідше традиційного) закріплення однієї офіційної мови, якою стає мова основної етнічної групи. Режим офіційної багатомовності спирається на історико-культурні чинники, серед яких визначальні – тривалий колоніальний статус держави, що супроводжувався асимілятивною мовною політикою метрополії, або ж компактне проживання в регіонах держави численних автохтонних етнічних груп, між якими існує чітка межа. У першому випадку після здобуття незалежності однією з офіційних мов ставала мова колонізатора, яка або через вищий соціальний престиж продовжує поступово витісняти національну мову, кількість носіїв якої знижується, а сфери функціонування звужуються, або ж рідше через зростання кількості автохтонного населення та за відсутності додаткових економічних і статусних стимулів (наприклад, міжнародного статусу) втрачає свої позиції. У другому випадку офіційна багатомовність за федеративного державного устрою часто є додатковим приводом роз'єднання відповідних субетносів і не стає засобом усунення мовних конфліктів у суспільстві. Це засвідчує, що для України як унітарної поліетнічної держави, автохтонним етносом якої є українці, пропозиції офіційної багатомовності не мають під собою об'єктивних підстав і є виявом політичних маніпуляцій мовним питанням.

Ключові слова: офіційна (державна) мова, державна мовна політика, мовний режим, мовне законодавство, статус мови.

Постановка проблеми. Мовна політика кожної держави формується під впливом таких чинників: етнічний склад населення, історико-культурне тло, державний устрій, національні та зовнішньополітичні інтереси. Ці чинники впливають на мовний режим у державі, тому для України як мультинаціональної пострадянської держави, що досі залишається в полі тяжіння колишнього колонізатора, мовне питання, зокрема статусного співвідношення української та російської мов, протягом усіх років незалежності залишалося дразливим. У статті 10 Конституції України єдиною державною мовою проголошена українська, а мовам національних меншин гарантований вільний розвиток. Однак відколи у 1994 р. мовне питання було використане для передвибірчих маніпуляцій, подібна практика стабільно продовжувалася й дискусії навколо питання про затвердження другої офіційної мови набували обертів

зі стійкою періодичністю, стаючи засобом, що допомагав відволікти увагу від неспроможності вирішити економічні, адміністративні, медичні, освітні та інші нагальні питання суспільного життя. У 2006 р. в Україні набула чинності Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Це рішення, з одного боку, було продиктоване прагненням України підтвердити європейський вектор свого розвитку, ратифікувавши документ, прийнятий Радою Європи, а з іншого, – відкрило можливості для політичних сил, орієнтованих на Схід, щодо практичної реалізації лозунгів про офіційну двомовність. У 2012 р. був прийнятий Закон «Про засади державної мовної політики України», який дав можливість проголосити російську офіційною в багатьох регіонах. У 2018 р. цей Закон був визнаний неконституційним. Однак аргумент, який завжди використовували прибічники ідеї офіційної двомовності на її підтримку, зокрема

практика таких європейських держав, як Бельгія і Швейцарія, досі зринає, а його доречність в українських реаліях остаточно не спростована.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовнополітичні наукові студії сьогодні привертають значну увагу дослідників за кордоном, де соціолінгвістичні дослідження мають чималу популярність, і набувають все більшого значення в Україні. Так, серед вітчизняних мовознавців до цього питання зверталися Л. Масенко, Р. Лозинський, Г. Євсєєва, Я. Радевич-Винницький, О. Рудь, О. Ткаченко, О. Данилевська та інші. У політико-правовому вимірі його вивчали Г. Панченко, О. Сергєєва, Ю. Череднюк, Д. Грицяк, О. Ялова, О. Лопушанська та інші. До питання про європейську практику державного регулювання мовних відносин у суспільстві зверталися В. Василенко, Н. Зверко, Є. Лакінський, І. Юрінова, О. Яковлева та інші. Однак актуальність цього питання зумовлює потребу подальшого його вивчення.

Постановка завдання. Оскільки в Україні регулювання мовних відносин досі залишається одним із нагальних питань, від вирішення яких значною мірою залежить і національна безпека, на часі аналіз практики мовної політики європейських держав та вивчення можливості її застосування в українських реаліях, що і є метою пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу. Сучасна Європа – це 48 держав (5 з яких розташовані на європейській частині континенту частково), а членами Ради Європи є 47 держав. Усі вони різні за етнічним ландшафтом, адміністративним устроєм, політичною системою, часом та історичними обставинами виникнення. Серед них немає й таких, що мали би однорідний мовний простір, адже поряд із представниками титульної нації, мова якої стає офіційною в державі, проживають менші автохтонні етнічні групи. Крім того, на території європейських держав постійно зростає кількість іммігрантів, які також є носіями власного національного мовного коду. Усе це впливає на запроваджений в державі мовний режим, зокрема на статусне визначення мов та спосіб забезпечення цих статусів.

Понад три чверті європейських держав (79%) мають одну офіційну мову, якою є мова титульної нації (Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Італія, Латвія, Литва, Німеччина, Норвегія, Словаччина, Словенія, Франція, Чехія, Швеція та інші), і тільки п'ята частина з різних причин запровадила дво-, три- або багатомовність (Бельгія, Боснія і Герцеговина, Ірландія, Люксембург,

Північна Македонія, Швейцарія та інші). Деякі держави, що встановили одну офіційну мову на всій своїй території, визнають існування офіційних регіональних мов. Так, наприклад, на Північному Сході Португалії у трьох муніципалітетах другою офіційною після португальської є мірандська, а в Нідерландах статус другої офіційної в провінції Фрисландія наданий фризській мові, що пов'язано з історичною етнокультурною специфікою цих регіонів.

Європейська практика засвідчує кілька моделей визначення статусу мови (мов) як офіційної (державної), що ґрунтуються на історико-культурних (етнічний склад автохтонного населення, компактність проживання етнічних груп тощо) особливостях держави та її державному устрої (федеративність чи унітарність, наявність автономних регіонів тощо). Окремі унітарні держави з порівняно гомогенним етнічним складом не закріпили на рівні законів мову титульної нації як офіційну, а вживають її як таку традиційно (Велика Британія, Нідерланди, Норвегія). Проте більшість визначила цей статус на законодавчому рівні (Болгарія, Італія, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Франція, Чехія та інші). Держави, до складу яких входять автономні території або які мають яскраво окреслені території компактного проживання автохтонних етнічних груп, визначили одну загальнодержавну офіційну мову, а у відповідних регіонах визнали можливість існування регіональних офіційних мов. Так, в Іспанії водночас із загальнодержавною іспанською (кастильською) є кілька офіційних мов автономних регіонів – баскійська для Країни Басків і Наварри, каталонська для Каталонії і Валенсії (тут вона має назву валенсійська), галісійська в Галісії. У Словенії на територіях проживання відповідних громад офіційними визнані італійська та угорська.

Багатомовність закріпили держави, що виникли на територіях, де початково проживали різні потужні етнічні групи і де між ними існують чіткі межі. Так, Швейцарія визнає 3 офіційні загальнодержавні мови (німецьку, французьку та італійську) та 1 офіційну регіональну (ретороманську). Це відповідає етнічному ландшафту країни, у якій є такі 4 основні етнічні спільності: германошвейцарці, франкошвейцарці, італошвейцарці й ретороманці, що відрізняються культурно й історично та проживають компактно. Етнолінгвістичні ландшафтні особливості держави зумовили потребу вирішити проблему етнічної ідентичності шляхом закріплення особливої форми державного

устрою – конфедерації. У федеративній Бельгії для врегулювання етномовних відносин запровадили особливий адміністративно-лінгвістичний поділ держави відповідно до етномовних особливостей регіонів, яких виділили 4: франкомовний, нідерландомовний, німецькомовний та двомовний (франко- і нідерландомовний) Брюссель. У Люксембургу офіційна багатомовність супроводжується не територіальним поділом, а розподілом за сферами використання: національною мовою є люксембурзька, мовою писаного законодавства є французька, а мовами адміністративного управління та судочинства – люксембурзька, німецька і французька.

Оскільки в Україні прибічники уведення офіційної українсько-російської двомовності апелюють до досвіду європейських держав, наголошуючи, що їм вдалося у такий спосіб вирішити мовне питання, і стверджуючи, що це не загрожуватиме статусу й функціонуванню української мови, то під час дослідження моделей офіційної багатомовності, які діють в Європі, основними мають бути питання, чи вдалося забезпечити рівноправне і збалансоване функціонування всім офіційним мовам, чи усунена в такий спосіб можливість мовних конфліктів і чи володіє якщо не все, то принаймні більшість населення рівною мірою усіма офіційними мовами. У контексті останнього питання однією із проблем є те, що, можливо, через вади перекладу вчені оминають розмежування двох важливих понять – плюралінгвалізму та мультилінгвалізму. Плюралінгвалізм як індивідуальна компетенція (усна, письмова, активна чи пасивна) у кількох мовах відмежовується від мультилінгвалізму, тобто присутності різних мов, якими говорять більш-менш монолінгвальні мовці у певному географічному просторі [9, с. 288]. Тобто питання в тому, чи мультилінгвалізм на рівні держави означає плюралінгвалізм громадян.

Можна викоремити дві такі основні причини офіційного закріплення багатомовності: історичний етномовний ландшафт держави, яка формувалася на територіях, заселених різними субетносами (Швейцарія, Бельгія, Люксембург та інші), та наслідки тривалої експансії іншої держави, що супроводжувалася активною асимілятивною політикою, зокрема й переселенням на ці території носіїв іншої мови (у Фінляндії, де офіційними мовами є фінська і шведська, сім століть тривало шведське панування; на Мальті, де офіційними є мальтійська і англійська, півтора століття проводилася політика англізації; в Ірландії, що визнала офіційними ірландську й англійську, було сім сто-

літь британського панування тощо). У останньому випадку між мовами продовжується суперництво і ситуація може розвиватися двома шляхами. Якщо асиміляція була потужною та успішною, якщо кількість носіїв національної мови місцевого населення з якихось причин (голод, переселення) зменшувалася, то навіть після проголошення незалежності вона продовжуватиметься вже як самоасиміляція. Більший престиж мови асимілятора призводить до того, що національна мова, яка отримала статус офіційної, продовжує займати другорядні позиції, а її статус майже сходить до культурного символу. Подібна ситуація склалася в Ірландії. Н. Лисак відзначає, що всі ірландці знають англійську, а от ірландську – тільки 40% населення (близько 1,7 млн осіб) [2]. Однак вільно говорять ірландською 380 тис. осіб, з них лише приблизно 20 тис. вважають ірландську мову своєю першою мовою (живуть вони у невеликих північно-західних регіонах країни). Серед останніх близько 80% застосовують ірландську повсякденно [1]. Сьогодні ірландська майже не має одномовних носіїв, тих, які володіли б лише нею як рідною. Вона «вживається переважно в умовах функціональної двомовності, до того ж за домінування (як з огляду на формальний статус, так і фактичний) другої (нерідної) мови – англійської. У повсякденному вжитку, тобто щодня, нею користується лише 7% населення Ірландії» [5]. Мовну ситуацію Ірландії характеризують як критичну: «Свого часу знищення ірландського національного мовно-культурного простору перейшло критичну межу і країна опинилася у стані, який характеризується збереженням домінування англійської мови у публічній, побутовій і приватній сферах. За таких умов поліпшенню мовної ситуації в країні не може зарадити навіть формальне визнання ірландської мови першою офіційною, а англійської – другою» [5].

По-іншому склалося у Фінляндії. Під час експансії етнічні шведи заселяли її острівні й прибережні регіони, а шведська була єдиною офіційною мовою. Протягом останніх століть сільське фінськомовне населення швидко зростало й поступово переселялося в міста. Коли Фінляндія стала незалежною, офіційними мовами проголосили фінську й шведську, але більшість комун все ж одномовна – у них говорять фінською, двомовні комуні розташовані на південному й західному узбережжях, де мешкають шведи. Престиж шведської мови поступово падає, адже нею «у Фінляндії розмовляють лише 5,5% населення. У той час як фінською мовою користуються більше 90% населення Фінляндії» [3]. Частина етнічних

шведів, які залишилися у Фінляндії, вважає за краще користуватися поширенішою фінською і вивчати престижну іноземну мову, забуваючи рідну шведську. У 1999 р. Фінляндія, яка ратифікувала Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, подала перший звіт про виконання взятих на себе зобов'язань. У евалюації комітету експертів Ради Європи було відзначено, що шведська мова, попри те, що їй наданий статус офіційної, потребує підтримки, її використання у юридичній і адміністративній сферах є значно меншим, ніж мови фінської, а працівники відповідних установ знають шведську недостатньо, тому їм потрібно зобов'язати володіти обома мовами. Також було відзначено, що носії шведської мови менше задоволені адміністративними послугами та якістю наданої інформації [7]. У 2018 р. ситуація не змінилася кардинально, оскільки шведську мову владні структури й надалі використовують несистематично [8].

Говорячи про можливість офіційної багатомовності в Україні, апелюють до досвіду Бельгії, яка закріпила 3 такі офіційні мови: нідерландську (фламандську), німецьку, французьку. Показово, що як приклад її наводив і суддя найвищого органу конституційної юрисдикції України – Конституційного Суду України, висловлюючи окрему думку в справі щодо тлумачення ст. 10 Конституції України про статус української мови [4]. Однак потрібно з'ясувати, чи така бельгійська статусна мовна політика дала можливість нівелювати соціальні конфлікти на мовному ґрунті.

Королівство Бельгія – федеративна держава з чіткими межами регіонів, де проживають представники різних субетносів. Специфіка організації бельгійського мовного простору полягає у тому, що лінгвістичні кордони тут, по-перше, жорсткі й непрозорі, по-друге, значною мірою визначаються кордонами адміністративними та політичними й водночас здійснюють зворотний вплив на останні [6].

Бельгія стала федерацією у 1993 р. Крім трьох регіональних парламентів (Фландрії, Валлонії та Брюссельського столичного округу), у ній існують три парламенти громад за мовною ознакою (фламандський, французький та німецький), які відповідають за освіту, культуру, медіа. Держава розподілена на такі чотири мовні зони: фламандську, валлонську, німецькомовну та двомовну Брюссельську. У кожному з цих регіонів влада та громада спілкуються мовою відповідного регіону. Отже, «двомовність в цій країні зовсім не означає, що обома мовами можна користуватися де

завгодно. У Брюсселі та околицях – так, в питаннях судочинства – так. Але занести у мерію фламандського містечка реєстраційні документи, написані французькою, не можна – закон забороняє» [5]. Для розгляду випадків порушення мовного законодавства адміністративними державними органами в Бельгії створена Постійна комісія мовного контролю.

Така система не тільки не вирішила мовних суперечностей, а й стала додатковим приводом для роз'єднання двох субетносів. Мова була одним з каменів спотикання під час політичної кризи 2010–2011 рр., коли фламандці вимагали скасування мовних пільг для франкофонів, а Валлонія висловлювала невдоволення через заборону французької мови у Фландрії. У шести комунах Фламандського регіону, які межують із Брюссельським округом, значна частина населення франкомовна, тому питання мовних пільг тут є предметом постійних суперечностей, а роз'яснення місцевого уряду тільки загострюють ситуацію. Так, наприклад, фламандські школи приймають усіх учнів, а доступ до франкомовних шкіл можливий тільки для місцевих франкофонів. У сфері ЗМІ фламандський уряд виступає проти фінансування франкомовною громадою місцевих франкомовних журналів, а деякі франкомовні телеканали були вимкнені. Постійна дискусія триває навколо питання, якою мовою мають послуговуватися у радах комун, де бургомістр та більшість радників є носіями французької (фламандський уряд наполягає, що мовні пільги не можуть стосуватися урядовців, а тому ті мають говорити нідерландською).

Мовні суперечності бельгійських регіонів мають тривалу історію і пов'язані з тим, що з першої половини XIX ст. Бельгія проводила політику, орієнтовану на Францію. Хоча переважало фламандське населення, єдиною державною мовою була французька, що природно викликало незадоволення і спротив. Зрештою, у 1898 р. був проголошений принцип двомовності, але не рівність фламандської і французької мов, тому мовна боротьба як «важливий фактор руху за емансипацію нідерландськомовного населення» [6] тривала ще багато десятиліть, і навіть сьогодні мовне питання залишається дражливим і є засобом політичних маніпуляцій. Цьому сприяє і те, що кандидатів у федеральний парламент і уряд обирають тільки в межах регіону і тільки виборці з відповідної мовної спільноти, тому на федеральному рівні вони обстоюють її політичні інтереси.

Розвиток багатомовності в Бельгії відбувається переважно завдяки оволодінню французькою носіями нідерландської мови, франкофони ж і далі відмовляються вивчати нідерландську [6]. Тож бельгійська модель організації мовного простору не дала змоги вирішити усіх мовних суперечностей, як і забезпечити рівномірність функціонування мов чи плуралінгвалізму громадян.

Висновки і пропозиції. Отже, мовні режими в європейських державах сформувалися не як забаганка політичних сил, а з огляду на етнічний склад автохтонного населення, розселення етнічних груп, державний устрій, історичні обставини розвитку, серед яких основна – наявність періодів експансії інших держав. Названі чинники визначають модель організації мовного простору. Більшість європейських держав, хоча серед них

і немає етнічно гомогенних, має одну державну мову, якою є мова титульної нації. Оскільки Україна – унітарна держава, корінним населенням якої є українці, то закономірно, що ст. 10 її Конституції єдиною державною мовою визначає українську. Складність української мовної ситуації зумовлена тривалою політикою зросійщення, яку проводили щодо українців у часи відсутності в них незалежної держави. Це й призводить до дискусій про потребу другої офіційної мови в Україні – російської, що, на думку прибічників цієї ідеї, ніяк не вплине на статус та функціонування мови української. Однак аналіз практики держав з офіційною багатомовністю засвідчує, що така модель статусної мовної політики не дає змоги вирішити соціальних суперечностей на мовному ґрунті, стаючи приводом для подальшого розпалення сепаратистських настроїв у суспільстві.

Список літератури:

1. Василенко В. Мови Європи. URL: <https://m.tyzhden.ua/publication/1296>.
2. Лисак Н. Мовна ситуація і мовна політика в Республіці Ірландія та Північній Ірландії. URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/500/41/>.
3. Мови Фінляндії: фінська і шведська. Компроміс. URL: <https://hotel-green.info/939-finnish-languages-finnish-and-swedish-compromise.html>.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) № в010р710-99 від 14.12.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>.
5. Яковлева О. Моделі організації мовного простору в Європі: контрактивний аспект. URL: <http://www.viche.info/journal/3342/>.
6. Яковлева О. Національні моделі організації неедномовного мовного простору («стара» Європа). Ч. 2. URL: <http://dc-summit.info/temy/nacionalnaja-identichnost/2305-nacionalni-modeli-organizacii-neodnomovnogo-movnogo-prostoru-2.html>.
7. European Charter for Regional or Minority Languages. Application of the charter in Finland (2001). URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806d87e4>.
8. European Charter for Regional or Minority Languages. Fifth report of the Committee of Experts in respect of Finland (2018). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016808d02b8#_Toc519255891.
9. Handbook of Language and Ethnic Identity / ed. Fishman J., Ofelia G. Vol. 2. Oxford, 2011.

Makarets Yu. S. EUROPEAN CONTEXT OF THE STATUS LANGUAGE POLICY OF UKRAINE

The article is devoted to the analysis of the basic European models of organization of language space and status definition of languages in order to find out the possibility of their involvement in regulation of language relations in Ukraine. The years of Ukrainian independence were marked by constant discussions on the status ratio of Ukrainian and Russian. The main argument for reasoning the requirement of two official languages is practice of some European states, that have several of them. Therefore it is need to be found out, if such status language policy made it possible to eliminate social conflicts on the language basis, and to what extent functional proportionality of official languages has been achieved. The analysis revealed that most European countries legislatively (less often traditionally) adopted one official language, which is a language of the main ethnic group. The regime of official multilingualism relies on historical and cultural factors, among which the decisive ones are the long colonial status of a state, accompanied by the assimilative language policy of the metropolis and compact resettlement in the regions of a state of numerous autochthonous ethnic groups, between which there are clear boundaries. In the first case after proclamation of independence colonizer's

language became one of official languages, which either because of its higher social prestige continues to supplant a national language, which number of native speakers is decreasing and the spheres of functioning are narrowing, or, less often, due to increasing of autochthonous population and in the absence of additional economic and status incentives (such as international status) is losing its position. In the second case official multilingualism in a federal state system often serves as an additional reason for the separation of relevant sub-ethnicities and does not become a means of resolving language conflicts in society. This demonstrates that for Ukraine as a unitary multiethnic state, in which the Ukrainians are an autochthonous ethnic group, the proposal of adoption of second official language has no objective grounds and is a manifestation of political manipulation of the language issue.

Key words: *official (state) language, state language policy, language regime, language legislation, language status.*